

AERE PERENNIVS

Verslagen en Mededelingen uit het
Medisch-Encyclopaedisch Instituut van de Vrije Universiteit

No. 15 – April 1974

Uitgave van het

Medisch-Encyclopaedisch Instituut

van de Vrije Universiteit

van der Boechorststraat 7

Amsterdam-Z

T. 020-48 27 02

Redactie: Prof. Dr. G.A. Lindeboom

**Inzendingen voor Aere Perennius
worden gaarne ingewacht aan het
redactie-secretariaat p/a
Mevr. C.M.T. Kermer
Medisch-Encyclopaedisch Instituut VU**

A E R E P E R E N N I U S

Verslagen en mededelingen uit
het Medisch—Encyclopaedisch Instituut
van de Vrije Universiteit

No. 15

april 1974

DE BEGRIPPEN ORGAAN EN ORGANISCH
IN DE GESCHIEDENIS DER GENEESKUNDE

II *

door

J.V. Meininger.

Het begrip orgaan heeft zich, zoals wij in het eerste deel van deze studie hebben uiteengezet, ontwikkeld uit het begrip werktuig of instrument.

Oudere schrijvers als Hippocrates, Aristoteles en Galenus, waren van oordeel, dat de bouw van een werktuig (waarbij zij in de eerste plaats dachten aan het gereedschap of het instrument van een ambachtsman) wordt bepaald door zijn functie en door het doel waartoe het moet worden gebruikt.

Ten aanzien van de werktuigen of organen van levende wezens was men van dezelfde gedachte. Al vroeg kwam men tot het inzicht, dat de functies van de verschillende organen in een lichaam op elkaar zijn afgestemd, dat de organen harmonisch samenwerken ter bereiking van een gemeenschappelijk doel: de instandhouding van het levende individu.

Deze idee van doelmatigheid en doelverwerkelijking in het rijk van de levende wezens, roept enkele fundamentele vragen op, zoals:

1. de vraag naar het principe, dat verantwoordelijk is voor de harmonie tussen de organen en voor de doelverwerkelijking, en
2. de vraag naar de aard van de verhouding tussen functie en bouw van organen en organismen.

Het principe, dat men verantwoordelijk achtte, zowel voor de harmonie tussen organen als voor de op hun functie gerichte bouw, werd in de loop van de geschiedenis met verschillende namen benoemd, bijvoorbeeld ziel of entelechie (Aristoteles), archè (Paracelsus, van Helmont), anima (Stahl), levenskracht (de vitalisten).

* Deel I verscheen in AP, no 11 (april 1973), 25 - 35.

Het blijkt dan ook, dat de geschiedenis van het begrip orgaan in de geneeskunde voornamelijk in het teken staat van deze vraag naar de aard van het bedoelde principe.

In de 16e eeuw fungeren de begrippen orgaan en organisme in het kader van de relatie van vorm en functie van levende substantie. Jean Fernel (1497 - 1558) is in zijn De naturali parte medicinae (1542) een duidelijke vertegenwoordiger van de teleologisch-finalistische beschouwing van de bouw van het menselijk lichaam. De mens bestaat volgens Fernel uit lichaam en ziel. Het lichaam is de stof, die zijn bouw en zijn werking eerst verkrijgt door de als "forma substantialis" fungerende ziel. (1).

Het begrip "substantiële vorm" stamt uit de filosofie van Aristoteles. In de middeleeuwse wijsbegeerte heeft het een belangrijke rol gespeeld. Maar ook in de werken van filosofen als Des-Cartes en Leibniz fungeert het begrip substantiële vorm nog.

In de geest van Aristoteles betekent het: bepalend principe, vormend beginsel, dat de, op zich zelf onbepaalde, (oer)stof eerst maakt tot dat wat hij is en doet zijn zoals hij is. Substantiële vorm is de vormende vorm, die een inhoud bepaalde inhoud doet zijn. Logisch heeft de substantiële vorm de functie van het praedicaat, dat het onbepaalde algemene subject eerst tot bepaald, dat is: noembaar en kenbaar subject maakt. Dit onbepaalde logische subject is "Het" waaraan alles praedicaat kan zijn, waarvan alles gezegd kan worden, doch dat, volgens Aristoteles, zonder praedicaat niet is. Substantiële vorm, zo kunnen wij zeggen, is begrip, dat zich moet doen gelden opdat zich iets bepaalds aan ons bewustzijn kan voordoen. In de 19e eeuw is men gaan inzien dat de substantiële vorm niets anders is dan het als begrip, dat is: als begrijpend denken, fungerende bewustzijn zelf.

De ziel is volgens Fernel de grond voor het bestaan van het lichaam. Alle delen en functies van het lichaam staan dan ook in dienst van de ziel.

Deze opvatting werd niet alleen gehuldigd met betrekking tot menselijke en dierlijke wezens, doch ook ten aanzien van dat wat wij tegenwoordig de levenloze of onbezielde natuur noemen. De gehele kosmos werd vanouds opgevat als bezielde. "Alles is vol zielen" zo luidt een uitspraak van Herakleitos. Teken van bezielde zijn is: het vertonen van beweging. Zich bewegende hemellichamen werden dan ook als bezielde beschouwd. De Goden van precolumbiaanse midden-amerikaanse cultuurvolken offerden hun leven, om dusdoende hun ziel, dat is beweging, mede te delen aan de zon en de andere hemellichamen.

Deze ideeën deden nog opgang in de 16e eeuw. De Engelse arts William Gilbert geeft in zijn De magnete et de magno magnete tellure, physiologia Nova (1600) een animistische verklaring van het magnetisme.

In de magneet huist een ziel, die een met haar verwant vermogen in het ijzer tot actie wekt en aldus de aantrekkingsbeweging bewerkstelligt. Ook de aarde, die door Gilbert de grote magneet wordt genoemd, is volgens hem bezielde. Hij vatte haar dan ook op als een groot organisme. Planten en metalen groeien in de aarde, als in een universele moeder (2).

Deze hylozoïstische, animistische of "organische" opvatting van de natuur, wordt geleidelijk aan ondergraven. Het wordt steeds duidelijker, dat organen en lichaamsdelen een mechanische functie kunnen hebben. Leonardo da Vinci (1452 - 1519) brengt in zijn anatomische tekeningen de mechanische functie van menselijke leden en organen tot uitdrukking. Copernicus (1473 - 1543) brengt met zijn omwentelingsleer van de aarde een schok toe aan de anthropocentrische en teleologische opvatting van de kosmos. Vesalius (1514 - 1564) ontwikkelde met zijn anatomie een nieuwe analytisch-natuurwetenschappelijke kijk op het menselijk lichaam. Er werden steeds meer details in het lichaam blootgelegd. Een gevolg hiervan was dat voortaan ook de "partes contentae", de buikingewanden, tot de organen werden gerekend.

Door ontleding wordt het gelede lichaam in onderdelen uiteengelegd, dat wil zeggen verliezen de leden hun karakter als lid. De neiging om uitgeprepareerde organen op te vatten als aparte en zelfstandige voorwerpen, is dan ook zeer groot.

Volcher Coiter merkt in zijn Tafels van de belangrijkste uitwendige en inwendige delen van het menselijke lichaam op: "dat elk kleinste deeltje van het lichaam, dat door de anatoom wordt beschouwd, een compleet op zich zelf staand object is" (in de tekst staat het woord "sub-jectum", maar dit had in die tijd dezelfde betekenis als ons huidige woord object). (3).

De mechanistische natuurbeschouwing wint in die tijd ook buiten de geneeskunde meer en meer veld. Johannes Kepler (1571 - 1630) neemt in 1596 nog aan dat de ziel van de zon de planeten drijft. In 1609 spreekt hij van een "hemelmachine", die niet een bezielde wezen maar een uurwerk is. In een uurwerk beweegt alles door het gewicht. In de wereld wordt alles bewogen door een "Lichamelijke en magnetische kracht" (2).

Ook in de medische theorie wordt de vraag naar de relatie van structuur en functie in het menselijke lichaam opgevat als een vraagstuk dat met behulp van de mechanica kan worden opgelost. Het lichaam, zo leert Des-Cartes (1596 - 1650) kan, indien wij de denkende ziel buiten beschouwing laten, worden opgevat als een machine. In zijn Traité de l'homme (1664) beschouwt hij alle functies van deze

machine, niet alleen de duidelijk mechanische bewegingsfuncties, doch ook de spijsvertering, de groei en de ademhaling, als mechanische ver-richtingen: "je désire dis-je, que vous considérez que ces fonctions suivent toutes naturellement, en cette machine, de la seule disposition de ses organes, ne plus ne moins que font les mouvements d'une horloge, ou autre automate, de celle de ses contrepoids et de ses roues; en sorte qu'il ne faut point à leur occasion concevoir en elle aucune autre âme végétative, ni sensitive, ni aucun autre principe de mouvement et de vie, que son sang et ses esprits, agités par le chaleur du feu qui brûle continuellement dans son coeur, et qui n'est point d'autre nature que tous les feux qui sont dans les corps inanimés" (4).

De organen van levende wezens moeten in die gedachtengang als onderdelen van een machine worden beschouwd. Deze idee wordt duidelijk vertolkt door de Amsterdamse arts Stephanus Blankaart (1650 - 1704). "Ons lighaam dan", zo merkt Blankaart op, "bestaat geheelijk uit pijpen en vaten, in groote en kleene zeer veel van mal-kanderen verschelende, want dat d'eene veel enger, en d'andere veel wijder is, dat leert ons genoegzaam het verscheide weefsel van de verscheidenheit der deelen" (5). Ook hij vat het menselijk lichaam op als een machine. De "schadelijkheden" van de uiterlijke dingen nemen niet zelden de overhand: "Waar door de Machine of werktuig van ons lighaam veele reizen meest ontstelt werden, gelijk een water-horlogie, alle vereisingen tot derzelve beweginge niet wettig gestelt zijnde, sal het gansche werk stil staan, of tenminsten leuterende voortgaan" (5).

De mechanistische visie vond sterke steun in het werk van Harvey. Binnen het systeem van hart- vaten- venenkleppen vond deze onderzoeker een mechanische, causaal verklaarbare samenhang. De anatomische bouw van een orgaan bleek een indicatie te kunnen zijn voor de fysiologische functie van dat orgaan.

Het begrip substantiële vorm, van Aristoteles, opgevat als immaterieel principe, dat zich als structuur bepalend in de stof verwerkelijkt, werd vervangen door het begrip materiële vorm. De mechanische functies van organen kunnen worden verklaard uit de werking van mechanische krachten, zoals die heersen in fysische structuren. Ook andere functies van organen worden aan deze structuren en aan de vorm van het desbetreffende orgaan toegeschreven. Orgaan wordt in deze voorstelling van zaken: een werktuig, beheerst door mechanische krachten, fungerend in een geheel, dat op zijn beurt eveneens door mechanische krachten wordt bestuurd. Van doelstreving kan in dit proces geen sprake meer zijn. Spinoza keert zich in zijn Ethica ten scherpste tegen een teleologische natuurbeschouwing. Wat men aan regelmaat in en aan harmonie tussen orgaanfuncties kan constateren, wordt opgevat als uiting van een automatisme. Levende lichamen

zijn automaten. Ter verklaring van hun bewegingen en hun functies behoeft men geen beroep te doen op de ziel.

Het is dan ook niet toevallig, dat sommigen in die tijd de begrippen organisch en mechanisch als identiek gingen beschouwen en tot een negatie of een verwisseling van hun betekenis onderscheid kwamen. Deze opvatting vond krachtige steun bij niemand minder dan Leibniz. Van het lichaam van de centrale monade (die het centrum vormt van een samengestelde substantie, bijvoorbeeld van die van een dier) merkt deze filosoof op:

"Et ce corps est organique, quand il forme une manière d'Automate ou de Machine de la Nature, qui est machine non seulement dans le tout, mais encore dans les plus petites parties, qui se peuvent faire remarquer". (6). In de Brief an Wagner über die Tätige Kraft des Körpers, die Menschliche Seele und die Tierseele, schrijft Leibniz: "Sie dürfen aber nicht vergessen, dass nach meiner Ansicht nicht bloss alles Leben, alle Seelen, alle Geister und alle ursprünglichen Entelechien von beständiger Dauer sind, sondern dass auch mit jeder ursprünglichen Entelechie oder jedem Lebensprinzipie beständig eine natürliche Maschine verbunden ist, die wir organischer Körper nennen," (7)

De begrippen machine en organisch lichaam worden hier dus aan elkaar gelijk gesteld. In zijn Monadologie merkt Leibniz op dat ".... chaque corps organique d'un vivant est une Espece de Machine divine, ou d'un Automate Naturel". Ook in deze tekst wordt het begrip organisch op één lijn geplaatst met de begrippen machine en natuurlijke automaat. De uitdrukking "organisch" wordt dan synoniem met uitdrukkingen als lichamelijk, stoffelijk, mechanisch. *

Tussen ziel en lichaam, uiterlijk en innerlijk van de mens, heerst volgens Leibniz geen gemeenschap. Geestelijke en stoffelijke processen lopen volgens zijn opvatting strikt evenwijdig, op grond van een door God van te voren ingestelde harmonie. Dit is de leer van het zogenaamde psycho-fysisch parallelisme.

De hier in het kort geschetste ideeën leiden er toe de functie van de geneesheer op te vatten als die van een machine-reparateur. Deze opvatting is evenwel in strijd met de ervaring van de arts aan het ziekbed en met de wijze waarop hij de vervulling van zijn taak beleefd. Het behoeft ons dan ook niet te verwonderen dat het een arts was, die in verzet kwam tegen de opvatting dat een levend lichaam niets anders is dan een machine of een automaat.

* Dit is ook thans de meest gebruikelijke betekenis van het begrip organisch in de geneeskunde. In onze tijd verstaat men onder een organische ziekte of een organisch lijden: een aandoening die niets met de ziel van de patient te maken heeft, een proces dat zich onafhankelijk van zijn innerlijk, geheel en al in de uiterlijkheid van de waarneembare natuur voltrekt.

George Ernst Stahl (1659 - 1714) heeft in zijn Dissertatio inauguralis medica de medicina medicinae curiosae (Halle, 1714) een duidelijk onderscheid gemaakt tussen de begrippen organisch en mechanisch. "Man hat", zo merkt hij op, "die Lebensbewegungen und ihre Ordnung ausschliesslich nach mechanischen Gesetzen, durch die stofflichen Qualitäten der Einzelteile und des Corpus mixtum zu erklären versucht, als gäbe es gar keine höhere Kraft und Wirkung, die aktiv tätig sei und bewege, als gäbe es kein Prinzip, das den Motus dirigierte, disponierte, regierte und steuerte. Um mich Senecas Wortes zu bedienen, eben hier steckt der Fehler, nämlich in der falschen Anwendung einer Theorie auf einen anderen Sinnzusammenhang." (8).

Stahl is waarschijnlijk de eerste geweest, die doordrong tot de essentie van het vraagstuk. Ten aanzien van een organisme moeten wij inderdaad van een andere zinsamenhang spreken, namelijk van een zinsamenhang, die niet uitsluitend met behulp van de wetten der levenloze natuur kan worden begrepen. Een organisme onderhoudt andere relaties met zijn omgeving dan een machine. De bewegingen van een organisme zijn gericht op de verwerkelijking van een doel, in de eerste plaats op zelfinstandhouding. In deze bewegingen manifesteert zich volgens Stahl dan ook een leidend beginsel. Wat de aard van dit beginsel betreft, merkt hij het volgende op: "Diese wirkende Kraft ist anpassungsfähig und mächtig. Sie hängt nicht absolut von der stofflichen Konstitution der Teile ab". "Diese Wirkkraft also benützt die mechanische Konstitution des Körpers und seiner Teile, sie erregt sie und instruiert sie, um durch gerichtete Bewegungen den richtigen Endzweck und Effekt zu bewirken. Diese Motus erfolgen nämlich nicht von ungefähr, sie sind nicht ein Ergebnis des Zufalls, sie sind auch nicht unbeständig und ausschweifend, sondern sie zielen auf einen bestimmten Endzweck ab, nämlich auf die Erhaltung des Leibes".

"Schon die alten Philosophen haben gewusst, dass in der vernunftgemässen Betrachtung eines Endzwecks zugleich eine gewisse moralische Absicht und Ursache enthalten sind. Daher können nun einmal die vitalen Zielsetzungen, die durch die Lebensbewegungen bewirkt werden, nicht so obenhin den mechanischen Zurüstungen der Teile zugeschrieben werden.

Ebenso wenig kann man das Direktorium dieser Bewegungen verwegen und unbelehrbar einer simplen Konnexion der Materie zumessen. Vielmehr muss man die Natur und Beschaffenheit des Organs nach philosophischen Grundsätzen als ein Instrument betrachten, das gewissermassen ein Subjekt ist, von einem höheren Prinzip zu einem bestimmten Endzweck bewegt und angetrieben. Ein solches Instrument schliesst ein Principium moraliter activum (ein verständiges

Wesen) in sich ein, das die einzeln Teile, die mit mechanischer Einrichtung Und Beweglichkeit begabt sind, zu entsprechenden Bewegungen, die auf einen gewissen Endzweck abzielen, erregt und antreibt". (8)

Stahl ontkent dus niet dat in het levende lichaam mechanische krachten en processen werkzaam zijn. "Sicher sind viele Bewegungen im Körper die Folge eines mechanischen Effektes. Anders hingegen steht es mit deren Destinatio, Ordo, Applicatio und Directio". (8). Deze laatsten schrijft hij toe aan een principe dat hij noemt: *oeconomia vitae*, levenskracht of *anima*. Dit principe, waardoor een substantie eerst tot levend lichaam wordt bepaald, gebruikt als het ware de mechanische krachten en processen om zich zelf te handhaven en zijn overige doelen te bereiken.

Mechanische en organische processen staan dus niet los van elkaar. Dat wat wij organisch of het organische noemen kan zich, ook volgens Stahl, alleen maar manifesteren op de basis van mechanische processen. De grote vraag in dit kader is die naar het principe, waardoor mechanische processen tot organische worden bepaald. Een grootse daad van Stahl is het geweest, dat hij dit principe in verband heeft gebracht met het begrip subject. Organismen of levende wezens gedragen zich als subject, dat wil zeggen dat zij, in hun doelgerichtheid op iets buiten zich, hun eigen bestaan bedoelen.

Een subject verhoudt zich tot zijn omgeving op een zodanige wijze, dat het in zijn relatie tot het andere van zich, tevens en meteen op zich zelf is betrokken. Een machine of een ander fysisch systeem vertoont deze relatievorm niet. *

De opvattingen van Stahl hebben in de medische wereld veel weerklank gevonden. Zijn ideeën vonden vooral ingang aan de oude medische faculteit van Montpellier, waar de hippocratische leer van de physis altijd in ere was gehouden. Aan deze faculteit werd Theophile Bordeu (1722 - 1776) de voorbereider van een richting, die later vitalisme genoemd zou worden. Volgens Bordeu kunnen fysica, chemie en anatomie de levensverschijnselen niet verklaren.

Onder invloed van Hippocrates en Stahl neemt hij een principe aan, dat hij "la nature" noemt en dat hij aan het levende organisme inhærent acht. De wijze waarop dit in alle delen van het lichaam zetelende principe zijn werking uitoefent, hangt af van de bouw van het desbetreffende orgaan. De belangrijkste organen zijn: de maag, het hart en de hersenen; zij regelen de functies van alle andere delen, voornamelijk echter het gevoel en de beweging.

* De filosofie van deze relatievorm en in het bijzonder de logische beweging, die er in tot uitdrukking wordt gebracht, is in het begin van de 19e eeuw ontwikkeld.

Bordeu's leerling Paul Joseph Barthez (1734 - 1806) werd de grondlegger van het vitalisme. In zijn in 1778 verschenen Nouveaux éléments de la science de l'homme ontwikkelt hij de idee, dat alle organische processen op een "principe vital" berusten. De eigenlijke aard van dit principe is onbekend, doch het is duidelijk onderscheiden van de denkende geest. Het manifesteert zich in motiliteit en sensibilliteit en het bezit het vermogen in alle lichaamsdelen: de vorm, de structuur, de ligging en de spanning te handhaven en bij storing weer te herstellen. Ook de onderlinge harmonie tussen de onderscheiden delen van het lichaam wordt door "le principe vital" bewaakt en beheerst.

Ziekte is voor Barthez een storing van deze levenskracht. De storing roept echter een spontane tegenkracht van het levensprincipe op en het is de taak van de arts deze spontane vis medicatrix naturae te ondersteunen.

In Duitsland was Johan Christian Reil (1759 - 1813) een beroemd vertegenwoordiger van de vitalistische idee (9). Zijn gedachten zet hij uiteen in een in 1796 verschenen verhandeling Von der Lebenskraft.

Onder kracht verstaat Reil een verhouding tussen de eigenschappen van een bepaalde materie en de verschijnselen die door deze eigenschappen worden bepaald. Een bijzondere vorm van kracht is de levenskracht, die de uitdrukking is van de verhouding tussen de materiele eigenschappen van organen en de van deze organen uitgaande levensverschijnselen. Fysische, chemische en mechanische krachten zijn in het dierlijke organisme ondergeschikt aan de levenskracht. Eerst na de dood van het individu hernemen de natuurkrachten hun ongebreidelde werking.

Het organisme is volgens Reil een soort republiek, een staat waarin alle leden volgens bepaalde wetten samenwerken ter instandhouding van het geheel. Binnen dit geheel heeft echter elk lid een eigen bestaan, met eigen specifieke levensverschijnselen.

Een van de belangrijkste geestverwanten van Stahl onder de artsen was Schiller. In diens dissertatie van 1780 spelen de begrippen organisme en organisch een fundamentele rol. Hij spreekt van: "Organismus der Seelenwirkung, der Ernährung der Zeugung". (10). In het lichaam onderscheidt hij verschillende organische krachten: "Die organischen Kräfte des menschlichen Körpers theilen sich von selbst in zwei Hauptklassen, die erste enthält diejenige, die wir nach keinen bekannten gesetzen und Phänomenen der physischen Welt begreifen können, und dahin gehören die Empfindlichkeit der Nerven und die Reizbarkeit des Muskels". "Die zwote Klasse begreift diejenige, die wir den allgemeinen bekannten Gesetzen der Physik unterordnen können. Hierher rechne ich die Mechanik der Bewegung, und die Chemie des menschlichen Körpers, woraus das vegetabilische Leben erwacht". (10)

In een bepaald opzicht is het menselijke lichaam voor Schiller echter nog een machine, die door niet goed georganiseerde zielsaandoeningen blijvend beschadigd kan worden.

In het hier geciteerde werk, waarin hij de grondslagen van de psycho-somatische relatie bespreekt, geeft hij zijn visie op de wijze waarop chronische gemoedsaandoeningen afwijkingen in het lichaam kunnen teweegbrengen. Ook de idee van de psycho-somatische specificiteit of orgaankeus duikt reeds in deze dissertatie op: "Durch was für eine Mechanik, möchte ich nun fragen, geschicht es, dass gerade diese Bewegungen auf diese Empfindungen erfolgen, gerade diese Organe bei diesen Affekten interesziert werden? Ist diss nicht eben so viel, als wollt ich wissen, warum gerade eine solche Verletzung der Bandhaut die untere Kinnlade erstarren mache? Wird der Affekt, der diese Bewegungen der Machine sympathisch erwekte, öfters erneuert, wird diese Empfindungsart der Seele habituell, so werden es auch diese Bewegungen dem Körper. Wird der zur Fertigkeit gewordene Affekt daurender Karakter, so werden auch diese Konsensuellen Züge der Machine tiefer eingegraben, sie bleiben, wenn ich das Wort von dem Pathologen entlehnen darf, deuteropatisch zurück, und werden endlich organisch". (10).

Schiller gebruikt hier het woord organisch in de betekenis van: anatomisch aantoonbaar. En dit is de betekenis, die er ook in de huidige geneeskunde aan wordt toegekend.

Begrippen als organisme en organiseren beginnen in de tweede helft van de 18e eeuw ook een rol te spelen buiten de geneeskunde, in een ruimere wetenschappelijke context.

Johann Gottfried Herder publiceert in 1784 het eerste deel van zijn Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit. In dit werk fungeren de begrippen orgaan, organisch, organisme en organiseren als sleutelbegrippen. Herder spreekt van de "organische Kräften der Schöpfung" en hij merkt daaromtrent op "ich glaube nicht, dass man sie für qualitates occultas (verborgene Eigenschaften) ansehen werde, da wir ihre offenbaren Wirkungen vor uns sehen, und ich ihnen keinen bestimmtern, reinern Namen zu geben wusste". De aarde noemt hij "Organ der Gottheit". "Unser Erdball ist eine grosze Werkstätte zur Organisation sehr verschiedenartiger Wesen". (11).

In dit werk van Herder is "organisatie" naam voor een proces, waarin door differentiatie en formatie een veelheid van wezens ontstaat, welke veelheid echter tevens een in zich geleed geheel blijft.

Alle levende wezens op aarde zijn met elkaar verwant. Herder is ervan overtuigd: "dass die Natur bei der unendlichen Varietät, die sie liebet, allen Lebendigen unserer Erde nach einem Hauptplasma der Organisation gebildet zu haben scheine".

Ten aanzien van een dierlijk orgaan, bijvoorbeeld het hart, spreekt

hij van "einen organischen Bau mehrere innern Teile". (11).

Met het begrip organisatie wordt in deze gedachtegang een proces bedoeld, waarin enerzijds differentiatie en specificatie van leden optreden, en waarin anderzijds de individualiteit en het innerlijke verband van het zich ontwikkelende geheel bewaard blijven. Hier treffen wij de wortel aan van het in de moderne sociologie en economie gebruikte organisatie begrip.

Onder de beroemde filosofen is het niemand minder dan Kant geweest, die zich uitvoerig heeft bezig gehouden met het theoretische kader en de categoriale verbanden, waarin begrippen als orgaan en doelloorzaak fungeren.

Het tweede deel van zijn Kritik der Urteilkraft (1799), dat de ondertitel draagt van Kritik der teleologischen Urteilkraft, is geheel en al gewijd aan een bespreking van het vraagstuk van de organica en de teleologie. Orgaan is volgens Kant: een zich zelf vormend product van de natuur, waarin elk lid door de samenwerking van alle andere wordt voortgebracht en waarin elk lid tevens bestaat ter wille van alle andere en van het geheel. (12).

In de geneeskunde van die tijd ontwikkelde François Xavier Bichat (1771 - 1802) een nieuwe orgaanopvatting. Bichat ontdekte dat het lichaam is samengesteld uit: algemene weefsels (b.v. bindweefsel, zenuwweefsel, aderen en lymfvaten) die overal in het lichaam voorkomen, en uit: bijzondere weefsels (als spieren, beenmerg, slijmvliesen en klieren), die alleen op bepaalde plaatsen in het lichaam worden aangetroffen. Alle weefsels tezamen verdeelt hij in eenvoudige en samengestelde weefsels.

Organen rekent hij tot de samengestelde weefsels, omdat zij uit verschillende eenvoudige weefsels zijn opgebouwd. Dit inzicht maakte het mogelijk het ziekteproces niet slechts te localiseren in bepaalde organen (zoals reeds Morgagni deed) doch het ook te volgen in bepaalde weefsels.

Een orgaan behoeft niet in zijn geheel aangetast of ziek te zijn, doch het ziekteproces kan tot een bepaald weefsel in het orgaan beperkt zijn. Daar elk weefsel een specifieke structuur en dezelfde disposities bezit, ongeacht de plaats in het lichaam waar het voorkomt, is het ook mogelijk de uitbreiding van een ziekteproces niet alleen in organen maar ook in weefselsystemen te volgen.

De ontdekking van de animale cel in 1839 door Matthias Jacob Schleiden (1804 - 1881) en Theodor Schwann (1810 - 1882) maakte de bestudering van de fijnere structuur van weefsels en organen mogelijk.

Op de basis van deze kennis ontwikkelde Rudolf Virchow (1821-1902) zijn "cellularpathologie" (1858). Elk dier is volgens Virchow

een som van vitale eenheden, die elk voor zich het volledige karakter van het leven in zich dragen. Dit karakter bestaat in een bepaalde en konstant terugkerende inrichting van elk element. Grotere lichamen ontstaan door samenstelling uit dergelijke elementen, die zich tezamen voegen en zich ten opzichte van elkaar gedragen als de leden van een maatschappij. Alle elementen zijn op elkaar aangewezen; zij hebben eigen specifieke functies, doch worden tot hun verrichtingen aangezet door andere delen. Weefsels en organen zijn dergelijke aggregaten van cellen en het lichaam is een cellenstaat.

Omgekeerd wordt in de 19e eeuw de staat door sociologen en filosofen wel vergeleken met een organisme. Een van de meest bekende onder hen, die de maatschappij beschouwen als een organisme, is Herbert Spencer. In zijn biologie en in zijn sociologie spelen de begrippen organisme en evolutie een centrale rol.

De problemen van de ontwikkeling van organen en van organismen stonden meer in de belangstelling van biologische onderzoekers dan in die van geneesheren. Het vraagstuk van het organische en van de teleologie, wordt in de loop van de 19e eeuw meer en meer een vraagstuk van wijsgerige biologie.

De grondlegger van de evolutieleer, Jean Baptiste Pierre Antoine de Monet, chevalier de Lamarck (1744 - 1829) schreef in 1802 zijn Recherches sur l'organisation des corps vivans, en in 1809 zijn Philosophie Zoologique. (Lamarck's opvatting van de erfelijkheid van verworven eigenschappen werd gedeeld door Darwin en door Marx en Engels.) De anatomen Cuvier en Geoffroy de St. Hilaire hielden zich bezig met het vraagstuk van de verhouding van vorm en functie van organen.

Het vitalisme, dat ook onder medici hoogtij vierde (de beroemde Hufeland was vitalist) werd echter in 1828 gevoelig getroffen. Wöhler ontdekte in dat jaar namelijk dat ureum ook buiten het organisme, in de reageerbuis, kan worden gesynthetiseerd. Onder invloed van de snelle en triomfantelijke opmars der natuurwetenschappen in de tweede helft van de 19e eeuw, kregen in de geneeskunde en in de biologie de mechanistische opvattingen van het leven dan ook de overhand. Embryologie werd ontwikkelingsmechanica.

De ontwikkeling en het gedrag van levende wezens confronteert ons echter telkens weer met de fundamentele vragen die samenhangen met begrippen als: leven, organisme, mechanisme, finaliteit en causaliteit. Het is dan ook niet verwonderlijk dat het vitalisme tegen het einde van de 19e eeuw en in het begin van de 20e eeuw terugkeerde onder de naam van holisme. Volgens deze leer streeft de natuur in

levende wezens naar de formatie van een geïntegreerd geheel. In de moderne biologie zijn deze problemen nog steeds aktueel (Hans Driesch, Ludwig von Bertalanffy, Jacques Monod en H.P. Wolvekamp, 13, 14, 15, 16, 17) Onder de artsen van deze eeuw kan met ere worden genoemd Kurt Goldstein, die in 1934 een Neurobiologie schreef, waarin het begrip organisme centraal staat. (18).

De laatste jaren is er in de geneeskundige wereld weinig belangstelling voor deze, in wezen wijsgerige, problematiek. Toch kan de medicus zich niet vrijwaren voor het geconfronteerd worden met de hier door ons aangeroeerde problemen. Zij komen soms langs ongebruikelijke en onverwachte wegen onder zijn aandacht. Zo'n weg is bijvoorbeeld de medische informatica. De computer confronteert ons met begrippen als: informatie, signaal, geheugen, mens-machine communicatie, machine-intelligentie, enz. Deze begrippen nu verwijzen onherroepelijk naar de problematiek van de verhouding van organisme en mechanisme. Een bestudering van deze problematiek loont dan ook nog altijd de moeite.

Literatuur:

1. Roths Schuh, Karl E. (1968) Physiologie. Der Wandel ihrer Konzepte, Probleme und Methoden vom 16. bis 19. Jahrhundert, Karl Alber, Freiburg-München.
2. Hooykaas, R. (1971). Geschiedenis der Natuurwetenschappen. A.Oosthoek, Utrecht.
3. Coiter, Volcher (1955). Tables of the principal external and internal parts of the human body. Engelse vertaling van Latijnse uitgave (1572) in: Opuscula Selecta Neerlandicorum de Arte Medica, deel XVIII. Bohn, Haarlem.
4. Des-Cartes, R. (1963). Traité de l'homme, in: A. Bridoux (ed.) Descartes, Oeuvres et Lettres, Paris.
5. Blankaart, Steph. (1684). Verhandelinge van de opvoedinge en ziekten der kinderen, Amsterdam. Reprografische herdruk Hollandia 1966.
6. Leibniz, G.W. (1714). Principes de la nature et de la grace fondés en raison. Heruitgave André Robinet. Presses Universitaires de France. Paris 1954.
7. ----- (1884). Kleinere Philosophische Schriften. Herausgegeben und übersetzt von Robert Habs. Universal Bibliothek.
8. Stahl, G.E. (1961). Über den Unterschied zwischen Organismus und Mechanismus, Halle 1714. In: Sudhoffs Klassiker der Medizin, Band 36. J.A. Barth Verlag, Leipzig.
9. Gottlieb, B.J. (1942). Vitalistisches denken in Deutschland im Anschluss an Georg Ernst Stahl. Klin. Wochenschr., 21, 445-8.
10. Schiller, J.C.F. (1780). Versuch über den Zusammenhang der thierischen Natur des Menschen mit seiner Geistigen, Stuttgart.
11. Herder, J.G. (1784). Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit.

12. Kant, Immanuel (1799). Critik der Urtheilskraft. Berlin.
13. Driesch, Hans (1935). Die Maschine und der Organismus. Leipzig.
14. Bertalanffy, L. von (1965) Een biologisch wereldbeeld. J. Bijleveld, Utrecht.
15. Monod, Jacques (1970). Le hasard et la nécessité. Essai sur la philosophie naturelle de la biologie moderne. Ed. du Seuil, Paris.
16. Wolvekamp, H.P. (1964). The concept of the Organism as an integrated whole. Colloquium rapport September. Académie Internationale de Philosophie des Sciences.
17. Jordan, H.J. (1947) De causale verklaring van het leven. Noord-Holl. Uitg. Mij., Amsterdam.
18. Goldstein, Kurt (1934) Der Aufbau des Organismus. Einführung in die Biologie unter besondere Berücksichtigung der Erfahrungen am kranken Menschen. M. Nijhoff, Den Haag.

Medisch - Historische Dag

De Amsterdamse Medisch - Historische Club is voornemens op z a t e r d a g, 11 mei 1974, onder voorzitterschap van Prof. Dr. G.A. Lindeboom, een algemene Medisch - Historische dag te organiseren in het Medisch - Encyclopaedisch Instituut van de Vrije Universiteit (tel. 020 - 482702), Gebouw van de Faculteit der Geneeskunde, van der Boechorststraat 7, Amsterdam - Zuid.

Aanvang: 10.00 uur.

Aanmelding van voordrachten (20 - 25 minuten) vóór 15 april a.s.
De kosten van deelneming (broodmaaltijd inbegrepen), bedragen f. 10,00 en zijn vóór 1 mei te voldoen op postgiro No. 1135214
 ten name van de Stichting Historia Medicinae, Noordhollandstraat 6, Amsterdam - Buitenveldert.

JOHANNES STEUDEL (1901 - 1973) EN ZIJN
BETEKENIS VOOR DE GESCHIEDENIS DER
GENEESKUNDE

door
P. Smit.

Op 31 mei 1973 overleed te Bonn Johannes Gustav Friedrich Steudel, een man, die sedert 1941 actief de geschiedenis der geneeskunde heeft beoefend en die op dit gebied tot de grootsten van deze tijd moet worden gerekend.

Johannes Steudel werd op 9 maart 1901 te Ronneburg in Thüringen geboren.¹⁾

Nadat hij in 1920 het Humanistisch Gymnasium te Leipzig met succes had doorlopen, ving hij nog datzelfde jaar aan met zijn studies in de klassieke archeologie, kunstgeschiedenis en filosofie te Koningsbergen en Leipzig. In 1923 promoveerde hij te Koningsbergen op een dissertatie over "Die Prachtgefäße aus der Villa des Hadrian bei Tivoli". Na zijn promotie was hij als assistent werkzaam onder leiding van Professor Rossbach in het Archeologisch Instituut van de universiteit van Koningsbergen.

Van 1926 tot 1936 verliet Steudel het universitaire leven en vestigde hij zich als wetenschappelijk boekhandelaar te Leipzig, om vervolgens in 1936 de studie weer op te nemen. In dat jaar liet hij zich namelijk inschrijven als student in de geneeskunde aan de universiteit van Leipzig. Hoewel hij van 1939 tot 1941 als militair arts werkzaam was in veldhospitaal, zowel aan het Oostelijk als aan het Westelijk front, zag hij toch kans om in 1941 bij Walter von Brunn tot doctor in de geneeskunde te promoveren op een dissertatie over "Briefe mecklenburgischer Ärzte aus der 2. Hälfte des 19. Jahrhunderts. Ein Beitrag zur Geschichte des praktischen Arztes". Zijn medisch-historische opleiding vond voor een groot deel plaats op het door Karl Sudhoff opgerichte Institut für Geschichte der Medizin te Leipzig en reeds gedurende zijn opleiding werd hij onder leiding van professor Walter von Brunn als assistent aan dit instituut verbonden. In 1943 vond de "Habilitation" plaats aan de universiteit van Leipzig met een dissertatie over "Der vorvesalische Beitrag zur anatomischen Nomenklatur".

In 1944 aanvaardde Steudel een docentschap in de geschiedenis der geneeskunde van Bonn, met een openbare les over "Altes Erbgut in der ärztlichen Sprache der Gegenwart", waarin zijn belangstelling voor filologische problemen tot uitdrukking kwam. In 1950 volgde zijn benoeming tot buitengewoon hoogleraar en in 1958 tot gewoon hoogleraar in de geschiedenis der geneeskunde en der natuurwetenschappen. Steudel heeft de universiteit van Bonn in velerlei

functies gediend waarvan wel de belangrijkste was die van Rector Magnificus gedurende het academische jaar 1958/1959.

Tegelijk met de aanvaarding van het docentschap begon Steudel aan de opbouw van een Instituut voor de Geschiedenis der Geneeskunde en een bijbehorende bibliotheek. Hij slaagde erin nog gedurende zijn leven een medisch-historisch instituut van de grond af op te bouwen tot het meest moderne dat er in de Bondsrepubliek was bij zijn emeritaat in 1969.²⁾ Schrijver dezer regelen heeft het voorrecht gehad door Steudel zelf te zijn rondgeleid, zowel door zijn oude instituut in de binnenstad ³⁾ als door zijn nieuwe op de Venusberg; hetgeen opviel in beide instituten, was de buitengewone overzichtelijkheid van indeling en opberging van het rijke boekenbezit. Zowel door zijn ligging - bij de ingang van het nieuwe medische complex van de universiteit - als door zijn open bouwplan, geeft het nieuwe instituut geheel de indruk bij de geneeskunde van vandaag te horen. Ik kan mij voorstellen, dat de praktische arts daardoor sneller geneigd is de leeskamer binnen te stappen om daar de nieuw-binnengekomen tijdschriften te raadplegen. De inrichting van het gebouw is duidelijk gebaseerd op Steudel's jarenlange ervaring als docent en als bibliothecaris en boekenliefhebber.

Het stemt een beetje tot weemoed te bedenken, dat het nieuwe instituut eerst kort voor Steudel's emeritaat - 11 februari 1969 - gereed is gekomen. Hoewel Steudel tot aan het einde van zijn leven de beschikking had over een eigen kamer, was zijn delicate gezondheid der laatste jaren er de oorzaak van, dat hij slechts in zeer geringe mate gebruik van deze kamer heeft kunnen maken.

Uit het Bonner instituut verscheen een lange reeks van wetenschappelijke publicaties, die in hun totaliteit een breed spectrum van het gebied der geschiedenis der geneeskunde bestrijken. Zij kwamen zowel van de hand van Steudel zelf, als van de hand van leerlingen, die onder zijn leiding een proefschrift bewerkten.⁴⁾ Het thema van Steudel's Habilitationsarbeit vond voortzetting in een reeks van dissertaties, waarin de anatomische nomenclatuur van vóór Vesalius behandeld werd en die o.m. gewijd waren aan Plinius, Celsus, Rufus van Ephesus, Galenus, Avicenna, Berengario da Carpi, Hieronymus Brunschwig, Charles Estienne en Caspar Bauhin. Steudel's filologische belangstelling, die hij in zijn openbare les reeds tot uitdrukking had gebracht, vond voortzetting in bijdragen o.m. over de begrippen kanker (Krebs), placebo, hilus, over het anatomische begrip "net", en over de begrippen paren symptoom en diagnose en "Krankheit" en "Erkrankung". Daarnaast schreef Steudel over tal van medisch-historische zaken, hoewel er enkele gebieden zijn aan te wijzen, waarnaar zijn bijzondere belangstelling uitging, zoals de geschiedenis der gerontologie en de

geschiedenis der suikerziekte, waaraan hij, vooral in de periode kort na de oorlog, enkele grotere bijdragen wijdde. Daarnaast heeft Steudel over vrijwel alle grote medici geschreven, zoals Hippocrates, Galenus, Paracelsus, Vesalius, C. Gesner, Joh. Müller, P.F. von Siebold, W. von Brunn, W. Osler, enz. Bovendien ontstonden er series dissertaties op het gebied der balneologie en op dat der middeleeuwse geneeskunde, zoals over Hildegard von Bingen, Fabry von Hilden en Peter von Ulm. Andere thema's die regelmatig voorkomen in Bonner dissertaties zijn de geschiedenis van verschillende soorten verbanden, al dan niet met behulp van gips en de geschiedenis der Rijnlandse geneeskunde, inclusief biografieën van Rijnlandse artsen en geschiednissen van Rijnlandse ziekenhuizen.

Bij een bespreking van wetenschappelijke prestaties van Steudel en zijn instituut moeten twee facetten in het bijzonder naar voren worden gehaald. Ten eerste Steudel's studies over Leibniz. Steudel was ongetwijfeld één der beste Leibniz kenners van onze tijd. Zelf had ik het voorrecht, eenmaal een rede van hem over Leibniz te mogen horen, waardoor ik volledig kan begrijpen, dat Steudel door zijn collega's als een groot stylist, een begaafd redenaar en een uitstekend didacticus werd beschouwd.⁵⁾ Ook weet ik, dat Steudel nog plannen had tot het schrijven van enkele studies over Leibniz, o.a. over zijn contacten met Antonie van Leeuwenhoek, maar daarvan is helaas niets meer gekomen. Ten tweede moet worden vermeld, dat Steudel een geweldige stimulans is geweest voor de studie van de Arabische geneeskunde gedurende de Middeleeuwen. Onder zijn leiding kwam een aantal proefschriften over dit thema tot stand; de eerste reeds in 1948 over de anatomie van Avicenna, geschreven door zijn zeer geliefde - doch helaas al te vroeg gestorven - leerling Gernoth Rath, terwijl er nog in 1969 een tweetal proefschriften over Arabische geneeskunde tot stand kwamen, één over Rhazes (door Ahmed Mohammed Mohtar) en één over Sa'id ibn al-Hassan (door Ekram Taschkandi). De namen der promovendi geven aan, dat Steudel's kennis op dit gebied ook buiten de grenzen der Bondsrepubliek erkenning vond. Zijn voorbeeld vond trouwens ook navolging bij één van zijn leerlingen, de huidige ordinarius voor de geschiedenis der geneeskunde aan de Universiteit van Heidelberg, H.H. Schipperges.⁶⁾ Nog in 1971 ondernam één der medewerkers van het Bonner instituut een studiereis naar Turkije en Syrië, op zoek naar Arabische medische handschriften, waarbij vele nieuwe en nog nooit onderzochte exemplaren werden ontdekt, zodat er, wat dit deel van het door Steudel gestimuleerde werk betreft, nog veel te doen overblijft, zodat zijn initiatief op dit gebied nog ver in de toekomst zal blijven doorwerken.

Steudel's belangstelling voor het boek en de boekhandel en voor

de geschiedenis der wetenschappen vloeiden samen in zijn activiteiten als bibliograaf en als redacteur. Als bibliograaf schreef hij in 1941 een "Einführungskurs in die medizin-historische Bücherkunde" ⁷⁾ en in 1966 verscheen onder zijn redactie het 2e deel der "Index zur Geschichte der Medizin, Naturwissenschaft und Technik" (312 p.), een bibliografie, die de literatuur omvat uit de jaren 1949 - 1952 op het gebied van de geschiedenis der geneeskunde, tandheelkunde, farmacie, exacte wetenschappen, technologie en biologie, voorzover zij in het duitse taalgebied zijn verschenen.⁸⁾ Als redacteur speelde Steudel een belangrijke rol in de na-oorlogse wederopbouw van Sudhoffs Archiv, welk tijdschrift hij diende vanaf 1952. Daarnaast moeten zijn activiteiten worden genoemd bij de uitgave van de delen 34 - 38 van de serie "Sudhoffs Klassiker der Medizin" (1960 - 1964, samen met Rudolf Zaunick) en bij de uitgave van de serie "Heilkunde und Geisteswelt", waarvan tussen de jaren 1949 en 1954 zes delen zijn verschenen.⁹⁾

Tenslotte moge nog worden vermeld Steudel's "Einführung in die Geschichte der Medizin in Einzeldarstellungen" (1948), een boek dat hij samen met R. Creutz geschreven heeft.

Hoewel Steudel bij zijn emeritaat nog vele plannen had die hij nog had willen verwezenlijken, is daar helaas niet veel meer van gekomen, omdat hem daartoe de nodige energie ontbrak, tengevolge van een slepende ziekte.

Steudel's eruditie en grote kennis vond ruime erkenning, nationaal en internationaal. Zo was hij in de jaren 1960, 1962 en 1969 gasthoogleraar aan de universiteiten van Wisconsin en Los Angeles. Bovendien was hij lid van tal van genootschappen en academies, zoals van de Société Internationale d'Histoire de la Médecine, de Deutsche Akademie der Naturforscher Leopoldine, het Zweedse en Italiaanse genootschap voor de geschiedenis der geneeskunde; hij was corresponderend lid van de Académie Internationale d'Histoire des Sciences, de Schweizerische Gesellschaft für Geschichte der Medizin und der Naturwissenschaften en het Spaanse genootschap voor de geschiedenis der geneeskunde; hij was buitengewoon lid van het Internationalis Scientiarum Historiae Comitatus en erelid van de Royal Society of Medicine en van de Accademia nazionale di storia dell'arte sanitaria. Meer in het bijzonder moeten evenwel in dit verband zijn activiteiten gememooreerd worden met betrekking tot de Deutsche Gesellschaft für Geschichte der Medizin, Naturwissenschaften und Technik, welk genootschap Steudel van de heroprichting na de oorlog in 1948 tot 1958 in bestuursfuncties heeft gediend, en wel van 1955 tot 1958 als voorzitter. Uit erkentelijkheid voor het vele werk, dat hij voor dit genoot-

schap en voor de geschiedenis der geneeskunde heeft gedaan, ontving Steudel bij zijn afscheid als hoogleraar in 1969 de Karl Sudhoff plakette.

Met Steudel is een begaafd docent en beminnelijk mens heengegaan, die een grote leegte achterlaat, niet alleen in zijn familiekring, maar ook in zijn vakgebied. Hij zal zeker worden gemist op de bijeenkomsten der "Deutsche Gesellschaft"; bijeenkomsten, die hij in elk geval gedurende de na-oorlogse periode slechts zelden gemist heeft, en waar zijn gevoel voor humor en zijn scherpe en tegelijk tactvolle wijze van formuleren, node ontbeerd zullen worden.

Naar mijn gevoel is er met Steudel tevens een stukje duitse medisch-historische traditie verdwenen. In persoonlijke gesprekken met hem bleek hoezeer hij zich nog steeds met het Sudhoff Instituut te Leipzig verbonden voelde. Het stemt evenwel tot voldoening, dat Steudel het beste van deze traditie heeft doorgegeven aan zijn leerlingen, die een aantal leerstoelen in de geschiedenis der geneeskunde in de Bondsrepubliek bezetten.

Misschien is het belangrijkste wat Steudel ons heeft nagelaten zijn beklemtoning, dat de geschiedenis der geneeskunde nauw verbonden is met het sociale en culturele patroon van de betreffende periode. Het is een uitgangspunt, dat verwant lijkt aan dat van een andere leerling van het Sudhoff Instituut, Henry Sigerist, waarmee Steudel trouwens ook gemeenschappelijk had, dat zij beiden zowel een alpha als een beta opleiding hebben genoten. Enkele van Steudel's leerlingen hebben ook zo'n dubbele opleiding genoten (geneeskunde met Arabisch of germanistiek), tot vrucht van het onderzoek. Nieuwe gebieden konden daardoor worden onderzocht, en de mogelijkheid werd geschapen, dat er onder Steudel's leiding enkele dissertaties van internationale klasse konden ontstaan.

Noten.

1. De persoonlijke gegevens vermeld in dit artikel, zijn mij door Dr. Marianne Steudel bereidwillig ter beschikking gesteld.
2. Vanaf 15 april 1971 staat het instituut onder leiding van Prof. Dr. N. Mani.
3. Wilhelmsplatz 7, Bonn.
4. Een complete lijst van Steudel's vóór 31 december 1965 verschenen publicaties (116) en van dissertaties, die onder zijn leiding tot stand kwamen (41), is door G. Keil gepubliceerd in het "Staedel-Festschrift", dat als Beiheft 7 van Sudhoffs Archiv in 1966 verschenen is, onder de titel "Medizingeschichte im Spektrum", onder redactie van G. Rath en H. Schipperges, 211 pags. De titel tracht een beeld te geven van de gvariëerdheid van de inhoud, als weerspiegeling van Steudel's veelzijdigheid. Voor een lijst van dissertaties, bewerkt onder zijn leiding na 1965 (24 titels), zie men Nachrichtenblatt der deutschen Gesellschaft für Geschichte der Medizin, Naturwissenschaften und Technik 20 (1): 21 - 22.
5. De tekst van deze rede is integraal gepubliceerd in Heft 11 van de Beiträge zur Geschichte der Wissenschaften und der Technik.

6. vgl. H.H. Schipperges, 1961: Ideologie und Historiographie des Arabismus, 76 pags. (Sudhoffs Archiv, Beiheft 1) en H.H. Schipperges, 1964: Die Assimilation der arabischen Medizin durch das lateinische Mittelalter, 240 pags. (Sudhoffs Archiv, Beiheft 3)
7. Deze uitgave is slechts in gestencilde vorm verschenen. Steudel had plannen voor een uitgebreidere uitgave van dit werk onder de titel "Einführung in die medizinische Bibliographie".
8. Het eerste deel van deze serie (398 pags. is verschenen in 1953 onder redactie van W. Artelt en met medewerking van J. Steudel. Deze "Index" was opgezet als een voortzetting van de "Mitteilungen zur Geschichte der Medizin, der Naturwissenschaften und der Technik". Er zijn echter niet meer dan 2 delen verschenen. Deze beide delen hebben er evenwel voor gezorgd, dat de prestaties der Duitse wetenschapshistorici na de oorlog spoedig in het buitenland bekend werden. Reeds in 1967 werden beide delen herdrukt (Würzburg: Journalfranzt).
9. In deze serie verschenen de volgende onder Steudel's leiding bewerkte dissertaties: Magdalene Oberhoffer over "Goethes Krankheitsgeschichte" (1949), Wolf von Siebenthal over "Krankheit als Folge der Sünde" (1950) en Horst Zoske over "Die Osteologie Vesals. Untersuchungen zur Geschichte der anatomischen Nomenklatur"(1951).

*Prof. Dr. J.G.F. Steudel
(1901 - 1973)*

FELIX MARTI - IBANEZ (1915 - 1972).

Op 24 mei 1972 is Félix Marti - Ibáñez overleden, een veelzijdig geleerde, die onder andere medisch historicus was. Geboren in Cartagena (Spanje), studeerde hij te Madrid en oefende hij een tijd lang de psychiatrische praktijk te Barcelona uit. In die periode gaf hij medische en literaire tijdschriften uit, en schreef hij romans en boeken over psychologie en de geschiedenis der geneeskunde.

In 1939 vertrok hij naar Noord-Amerika, waar hij ook weer de uitgave van tijdschriften op zich nam, met name het "Medical news-magazine" MD, dat later ook in Canada, Spanje en de Pacific uitkwam.

Daarnaast schreef hij boeken over de historie der geneeskunde.

In onze bibliotheek bevinden zich van zijn hand de volgende werken: Centaur; essays on the history of medical ideas, New York 1958, 714 pp.

History of American medicine, New York, 1959, 181 pp. (MD International symposia, no 5, Int. Record of Med, 171 (1958), no. 6-8.)

A prelude to medical history, New York 1961, XIX + 253 pp.

Ariel; Essays on the arts and the history and philosophy of medicine, New York 1962, XII + 293 pp.

Zijn boeken zijn met vaart en verve geschreven, en met een lichte toets, die belangstelling wekt maar niet zeer diep gaat.

L.

HERDENKING REINIER DE GRAAF

30 juli 1641 - 17 augustus 1673

Hoewel het al weer enige maanden geleden is dat de herdenking op 11 augustus 1973 van de 300ste sterfdag van Reinier de Graaf plaats vond, is het wellicht toch goed in Aere Perennius deze gebeurtenis nog even te memoreren en enige voor de historie misschien niet onbelangrijke feiten vast te leggen. De aanzet tot deze herdenking werd gegeven door prof. Lindeboom, die meende dat dit feit niet ongemerkt voorbij mocht gaan.

Een gelukkige omstandigheid was, dat zich onder de deelnemers aan de tweede door ons Instituut georganiseerde cursus voor de geschiedenis der geneeskunde Dr. H.L. Houtzager bevond, die, als vrouwenarts gevestigd te Delft, wel een zekere affiniteit met De Graaf moest hebben. Uit het contact van beiden resulteerde het oprichten van een klein werkcomité, waarin zitting namen: Prof. Dr. G.A. Lindeboom, voorzitter, de heer C.D. Goudappel, gemeente - archivaris te Delft als secretaris en Dr. Houtzager, penningmeester.

De aanvankelijk bescheiden plannen ontmoetten bij verschillende instanties waardering en weerklank. De Nederlandse Vereniging voor Obstetrie en Gynaecologie besloot zelfs aan de herdenking een internationaal congres te verbinden. Het uitvoerend comité hiervoor bestond uit de heren Prof. Dr. T.K.A.B. Eskes, Prof. Dr. E.V. van Hall en Dr. H.L. Houtzager. Het symposium werd gehouden van 8 - 11 augustus 1973 in het Congrescentrum De Leeuwenhorst te Noordwijkerhout. Als eerste spreker trad op Dr. B.P. Setchell, verbonden aan het "Institute of Animal Physiology" van de "Agricultural Council" in Cambridge in Engeland, die, in samenwerking met de latinist Prof. H.D. Jocelyn, verbonden aan het "Department of Latin" aan de Universiteit van Sydney, Australië, ter gelegenheid van de 300ste sterfdag van Reinier de Graaf, een geannoteerde vertaling in het engels verzorgde van de beide boeken van De Graaf: "Tractatus de Virorum Organis Generationi Inservientibus" en "De Mulierum Organis Generationi Inservientibus Tractatus Novus".

In het congresgebouw werd een kleine tentoonstelling ingericht met o.a. portretten en werken van De Graaf, waarvan het verslag te vinden is in No. 13 (oktober), 1973 van dit tijdschrift (p.85).

Intussen was reeds in de zomer van 1972 een "Landelijk Comité Herdenking Reinier de Graaf" gevormd, waarin zitting namen de voorzitters van de Afdeling Delft der Koninklijke Nederlandsche Maatschappij tot bevordering der Geneeskunst, de Nederlandse Vereniging voor Obstetrie en Gynaecologie, de Nederlandse Vereniging voor Fysiologie, de Nederlandse Vereniging voor Endocrinologie en

het Genootschap voor Geschiedenis der Geneeskunde, Wiskunde, Natuurwetenschappen en Techniek (GeWiNa), alsmede de Gemeente-archivaris van Delft. De Burgemeester van Delft en de voorzitter van de Koninklijke Nederlandsche Maatschappij tot bevordering der Geneeskunst verbonden hun naam als ere-lid aan het Comité.

Bovendien was het ambitieuze plan gerezen een monument voor De Graaf op te richten, waarvan de uitvoering uiteraard de nodige zorg heeft gebaard; Nederland is nu eenmaal niet zeer scheutig in het oprichten van standbeelden voor grote landgenoten, en ook nu weer bleek het niet gemakkelijk geldelijke bijdragen voor zulk een doel bijeen te krijgen. De beeldhouwer Theo van de Vathorst te Utrecht werd bereid gevonden het werk uit te voeren.

De tijd schreed met rasse schreden voort en besloten werd, ondanks de nog ontbrekende gelden, toch de opdracht tot vervaardiging van een bronzen borstbeeld te verstrekken. Dit gedenkteken zou ongeveer 70 cm hoog worden, geplaatst worden op een sokkel van grintbeton ter hoogte van ± 1.30 meter, terwijl rondom een doorlopende koperen band zou worden aangebracht waarop geboorte- en sterfdatum van Reinier de Graaf konden worden aangegeven.

De totale uitgaven van het comité voor de vervaardiging en oprichting van het beeld, alsmede een aantal kleinere kosten bedroegen f. 10.234,82. Daar de binnengekomen gelden slechts reikten tot een bedrag van f. 8.564,27, bleef er een tekort van f. 1.670,55. Dit tekort zou nog groter zijn geweest wanneer de firma Sharp & Dohme niet de niet onaanzienlijke kosten van drukwerk voor briefpapier, vouwbladen, uitnodigingen, portokosten etc. op zich genomen had. Gelukkig werd het Prins Bernhard Fonds bereid gevonden het genoemde tekort aan te zuiveren, zodat tenslotte de oprichting van dit historisch monument mede voor rekening van dit Fonds is geschied.

Een plaats te vinden voor de bronzen buste heeft wel enig overleg gekost. Een zeer geschikte plek aan het begin van de Reynier de Graefweg (deze officiële foutieve schrijfwijze van de naam zal te gelegener tijd worden gewijzigd) werd tenslotte afgekeurd vanwege de leidingen die er in de grond lagen. Uiteindelijk stelde de Stichting, waarvan het Revalidatiecentrum Delft en Omstreken uitgaat, een stukje grond ter grootte van ± 9 m² aan genoemde weg in Delft - Zuid ter beschikking, in de nabijheid van een publieke telefooncel. De gemeente Delft zal dit stukje grond tegen een symbolische prijs van f 1,- per jaar pachten, zulks in verband met eventuele wijzigingen in de toekomst van de bestemming van deze grond.

De officiële herdenkingsbijeenkomst vond plaats op zaterdagmiddag 11 augustus - een zeer warme zomerdag. Het Bestuur en de Directie van het St. Hippolytus Ziekenhuis, dat aan de De Graefweg

no. 11 is gelegen, had voor de ontvangst van de genodigden de Aula van het Ziekenhuis ter beschikking gesteld, waar het gezelschap gastvrij werd ontvangen.

De vergadering werd om half drie geopend door de voorzitter van de afdeling Delft van de Koninklijke Nederlandsche Maatschappij, Dr. A.H. Keijser, die de ongeveer 200 aanwezigen welkom heette en het woord gaf aan Prof. Lindeboom om de herdenkingsrede uit te spreken. Deze beëindigde zijn toespraak met het bedanken van de vervaardiger van het beeld en het aanbieden aan de Loco-Burgemeester van Delft, de heer P.C. Elfferich, van een biografie: Reinier de Graaf - Leven en Werken, en, namens het Comité het borstbeeld aan de Burgerij van Delft.

Hierop nam de loco-burgemeester het woord om in een korte toespraak namens de gemeente Delft het beeld te aanvaarden en de oud-minister van Volksgezondheid, Dr. L.B.J. Stuyt, te verzoeken het beeld buiten te onthullen. Daartoe begaf het gezelschap zich te voet naar de bewuste plek, waar Dr. Stuyt met een korte toespraak het borstbeeld door het wegtrekken van het bedekkende doek aan de openbaarheid werd zichtbaar gemaakt. De schepper van het fraaie werk kreeg een hartelijk applaus.

De bijeenkomst werd besloten met het leggen van een krans namens de Nederlandse Vereniging voor Obstetrie en Gynaecologie door Dr. J.G. Stolk. Het gezelschap begaf zich hierop naar het Stadhuis (waar Antoni van Leeuwenhoek werkte als kamerbewaarder der H.H. Schepenen) voor een ontvangst door het Gemeentebestuur van Delft in de Raadzaal.

C.M.T.K.

CAMPER'S NAKOMELINGEN.

Vele jaren geleden heeft Prof. van Bemmelen een aardige anecdote medegedeeld met betrekking tot nakomelingen van Camper. Ze luidt als volgt:

"Van mijn collega Zwaardemaker vernam ik het volgende. Hij kreeg eens bezoek van een student, die hem kwam spreken over zijn dissertatie, en daartoe op zijn studeerkamer tegenover hem plaats nam, aan de zijde van de boekenkast. Op die kast stond een buste van den beroemden Nederlandschen anatoom Petrus Camper, die in de achttiende eeuw leefde; op eens werd Zwaardemaker getroffen door de merkwaardige gelijkenis tusschen de gelaatstreken van den student en die van Camper, zoodat hij zei: "Hé, wat lijkt U op die buste". "Dat is niet zo vreemd", luidde het antwoord van den student, "want Petrus Camper was mijn betovergrootvader". Laten wij tusschen haakjes opnemen dat hij eigenlijk had moeten antwoorden: Petrus Camper was een mijner zestien betovergrootouders.

Deze toevallig, en dus geheel onbevooroordeeld, opgemerkte gelijkenis tusschen zóóver uiteenliggende generaties, heeft mij aanleiding gegeven, om eens te beproeven wat ik te weten kon komen over de gezamenlijke afstammelingen van Petrus Camper. Al spoedig bleek mij, dat ik nog een parentatie hooger kon beginnen, dus bij zijn ouders Florentius Camper en Geertruïda Ketting, en daardoor ook zijn zuster, die trouwde met den Kolonel van Persijn, in de Parenteel kon opnemen. Het gelukte mij honderdtachtig nakomelingen uit te vinden, in zeven generaties, en van een zeer groot deel hunner de portretten te verwerven. Daaruit nu kon ik vaststellen, dat bij een aanzienlijk percentage dier leden eenzelfde gelaatstype duidelijk was te onderkennen, en dat onder al die nakomelingen er één was, die nog sterker op Petrus Camper leek dan de bovengenoemde student.

Geen dezer beide dubbelgangers, of beter gezegd wederverschijningen van Petrus Camper, droeg den familienaam Camper. Trouwens, die familienaam werd blijkbaar als uitgestorven beschouwd, want een zijner nakomelingen voegde hem bij zijn eigenlijken Van en noemde zich Camper Titsingh".

Uit: Bemmelen, J.F. van (z.j.) Familieonderzoek en Erfelijkheidsleer.
Vier Radiolezingen - 56 pp.
Kemink en Zoon, Utrecht.

ROYAL TOUCH VOOR STRUMA.

Olaus Borrichius (1626 - 1690) was reeds geruime tijd hoogleraar te Copenhagen, toen hij een jaren lange studiereis door Holland, Engeland en Frankrijk ondernam. In het voorjaar van 1663 begaf hij zich via België naar Engeland en op 10 augustus van dat jaar beschreef hij in een lange brief aan zijn landgenoot Thomas Bartholinus (1616 - 1680) allerlei merkwaardigheden, die hij gezien had, zoals een vrouw met een lange baard, een andere vrouw met drie borsten, enzovoort. Midden in de brief vindt men de zin¹:

“ Vidimus tangentem 230 hominum strumas Regem; eventum Medicus nobis astans ominabatur felicem, , quod rara sereniss. huic Regi in cenando isto malo sit dexteritas”: Wij hebben de koning de struma's van 230 mensen zien aanraken; een medicus, die naast ons stond noemde dit een gelukkige gebeurtenis omdat deze koning een zeldzame “dexteriteit” bezat in het genezen van die kwaal.

Het is duidelijk, dat Borrichius dus de plechtigheid van de koninklijke aanraking “royal touch”, heeft bijgewoond, die een genezende werking zou hebben tegen verschillende ziekten, onder andere kliergezwollen aan de hals.

Gelijk bekend, heeft onze Stadhouders-Koning Willem III een einde gemaakt aan dit eeuwenoude gebruik.

L.

---

1. Thomae Bartholinæ. Epistolarum Medicinarum, centuria IV, Den Haag, 1740, p.464.

BOEKAANKONDIGINGEN

Hunter's lectures of anatomy. 320 blz. Elsevier, Amsterdam 1972.

Prijs geb. f. 36,40

Samen met onder meer een bijbel, een gebedenboek en vier delen van William Cullen's in 1784 uitgegeven First Lines of the Practice of Physic, kwam Miss Nell Down in 1959 op een veiling in Adelaide, Zuid-Australië, in het bezit van een tweetal dictaatcahiers.

Op deze dictaten stond als titel vermeld Hunter's Lectures of Anatomy. Door de onderzoeken en speurzin van Miss Down is zij er in geslaagd aan te tonen, dat de inhoud van deze cahiers de verslagen bevatten van de lessen, die door William Hunter (1718 - 1783) omstreeks 1750 te Londen zijn gegeven.

De aantekeningen zijn waarschijnlijk gemaakt en uitgewerkt door Charles White, die in Londen studeerde en bevriend was met de jongere broer van William, John Hunter (1728 - 1793).

Het thans verschenen boek is een facsimile-druk van de beide in duidelijk leesbaar handschrift gestelde collegeverslagen. Niet alleen wordt de beschrijvende anatomie behandeld, doch ook worden verklaringen en theorieën gegeven over fysiologische- en klinische problemen en vraagstukken. Hierbij worden de opvattingen en meningen van voorgangers en tijdgenoten in de besprekingen betrokken.

Het moet als een gemis beschouwd worden, dat dit overigens fraai verzorgde werk niet voorzien is van een uitgebreidere inleiding en een literatuur overzicht. Een namen- en zakenregister zou de inhoud van het boek meer toegankelijk hebben gemaakt dan thans het geval is.

Dr. H.L. Houtzager.

Ada Deprez (ed). Kroniek van Dr. F.A. Snellaert 1809 - 1872.
182 pp., 111 ill. w.o. vele portretten. Orion,
Brugge, 1972.

Ter gelegenheid van de herdenking van de honderdste sterfdag van Dr. F.A. Snellaert is in opdracht van het Snellaert-Comité, een gedenkboek uitgegeven, dat is samengesteld door Ada Deprez. In chronologische volgorde wordt in dit, met veel documentatie-materiaal voorziene boek een schets gegeven van zijn leven en werken.

Snellaert, geboortig uit Kortrijk, heeft te Utrecht zijn opleiding tot militair arts gevolgd, om daarna dienst te doen in het leger tegen de opstandige Belgen. In de jaren 1836 - 1837 voltooide hij zijn medische studie te Gent. Hij heeft een proefschrift geschreven "over het geheugen bij een aantal Gentse schooljongens, op grond van de stand en de ligging van hun ogen" (Ann.Soc.Med. (1838).)

Hij was een voorvechter van de Vlaamse Beweging, waarin hij zijn sociale bewogenheid, ook als arts, uitdroeg. Hij oefende een huisartsenpraktijk uit in Gent in een drukke volkswijk. In deze periode, waarin het werk in de fabrieken de huisindustrie deed verminderen, met alle economische gevolgen van dien, waren velen van zijn patienten weinig draagkrachtig, zodat de praktijk hem weinig opleverde. Tijdens de cholera-epidemie te Gent in de jaren omstreeks 1850 heeft hij veel van zichzelf gevergd.

Snellaert heeft zich ook met de medische historie bezig gehouden, door onder andere de Cyurgie van Jan Yperman over te schrijven, met het doel deze opnieuw uit te geven.

Voorts is hij bekend geworden als literair-historicus, waarbij hij zich bewoog op het gebied van het toneel, belangstelling toonde voor de rederijderskamers en voor het volkslied. Hij heeft verschillende Vlaams-talige tijdschriften opgericht.

Maar het meest heeft Snellaert zich - zoals gezegd - bewogen op het terrein van de Vlaamse Beweging. Afkerig van de franse invloeden in taal en gewoonten, heeft hij zich onvermoeid ingezet voor het behoud van de Vlaamse (nederlandse) eenheid. De verdediging van de Nederlandse nationaliteit is door hem op actieve wijze gevoerd. Dit alles wordt in dit gedenkboek uitvoerig belicht.

- J. Genner. The Medical Society of Copenhagen 1772 - 1972, 345 pp., ill. Odense University Press, 1972. Prijs: Deense Kr. 60, - (Acta historica scientiarum naturalium et medicinalium edited by Bibliotheca Universitatis Hauniensis, vol. 27).

De achttiende eeuw is de eeuw, waarin geleerde gezelschappen werden opgericht. Ter gelegenheid van het 200-jarig bestaan van het Medisch Genootschap van Copenhagen zag dit boek over de geschiedenis van het genootschap het licht.

Het Medisch Genootschap van Copenhagen was niet het enige genootschap in Denemarken dat zich met de geneeskunde bezighield. Enkele andere genootschappen van oudere datum hebben slechts tot het einde van de achttiende eeuw bestaan.

Het boek licht de lezer in over de Statuten van het Genootschap en geeft een onderhoudend verslag over zijn activiteiten in de diverse perioden van bestaan en over de geschiedenis van de Domus Medica vanaf de oprichting in 1722. Ook de door het Genootschap verleende onderscheidingen en prijzen worden beschreven.

Dit geschiedkundige werk biedt inzicht in de geschiedenis van de Deense geneeskunde van de laatste eeuwen, waarvan misschien te weinig bekend is. Het is een gedenkboek van een Genootschap dat ook in zijn huidige bestaan nog steeds van de grootste betekenis is voor Denemarken.

G.A. Lindeboom.

LITTERAE NOVAE

- Calkoen, Jhr. G.Th.A. (1973). Grepen uit de geschiedenis der geneeskunde. Arts en auto, 39, 2171 - 83, 12 ill.
- Houtzager, H.L. (1973). Reinier de Graaf. Organorama, 10, no 5, 28 - 31, 3 ill.
- Lindeboom G.A. (1972). Florentius Schuyf und seine Bedeutung für die Verbreitung des Cartesianismus in den Niederlanden. Janus, LIX, 25 - 37, 2 ill.
- (1973). Antoni van Leeuwenhoek (1632 - 1723) à l'occasion du 250e anniversaire de sa mort. Médecine et Hygiène, 31, 1177-80, ill.
- Luyendijk-Elshout, A.M. (1973). The situation in Medicine in the Low Countries at the beginning of the sixteenth century. Materia Medica Polona, 5, no 1, 95 - 6, 1 ill.
- Vos, T.A. (1973). Geschiedkundige bijdragen. VII. Renaissance der anatomie. Arts en Wereld, 6, no 11, 13 - 26.
- Wentges, R.Th.R. (1973). De ziekte van Keizer Frederik III van Duitsland. Organorama, 10, no 5 12 - 18, ill., 5 portn.
- Zingg, Raoul (1973). Uit de beginperiode van het microscopisch onderzoek (16e en 17e eeuw). Deel I: Image, no 54, 25 - 32, 12 ill.; deel 2: ibidem, no 55, 25 - 31, 23 ill.

AANWINSTEN BOEKERIJ

- Klatzer, J. (1973). Groot - Bronswijk 1873 - 1973. 472 pp., ill. portretten.
Ver. Christ. Liefdadigheid Wagenborgen (in samenwerking met Buijten & Schipperheijn, Amsterdam.
- Gedenkboek 100-jarig bestaan psychiatrische inrichting te Wagenborgen.
- Geschenk Prof. Dr. A.C. Drogendijk.
- Mann, G. (ed.) (1970). Internationale Bibliographie zur Geschichte der Medizin 1875 - 1901. 6 Teile in einem Band. 597 pp.
Herdruk van uitgave 1898 - 1902 Berlin. Georg Olms Verlag, Hildesheim - New York.
- (ed.) (1973). Biologismus im 19. Jahrhundert. Vorträge eines Symposiums vom 30. bis 31. Oktober 1970 in Frankfurt am Main. 162 pp. Ferd. Enke Verlag, Stuttgart. (Studien zur Medizingeschichte des neunzehnten Jahrhunderts, Band V.)
- Nobel Lectures Physiology of Medicine 1963 - 1970. 505 pp., Elsevier, Amsterdam-London-New York, 1972.
- Röntgen, W. (1895, 1972). Eine neue Art von Strahlen. 10 pp.
Reprint van de originele uitgave van 1895. Mouette Press, Headington, Oxford.
- Rothschuh, K.E. (1969). Physiologie im Werden. 188 pp., 15 afb. Fisher Verlag, Stuttgart. (Medizin in Geschichte und Kultur, Band 9)
- (1973). History of Physiology. 379 pp., 150 afb. Robert E. Krieger. Publ. Comp. Huntington, New York.
- Engelse vertaling van Geschiede der Physiologie, 1953 door G.B. Risse.
- Snelders, H.A.M. (1973). De invloed van Kant, de Romantiek en de "Naturphilosophie" op de anorganische natuurwetenschappen in Duitsland. Dissertatie Utrecht (Promotor: R. Hooykaas). 243 pp. Stencil uitgave, z.pl.
- Steinschneider, Moritz (1971). Die toxikologischen Schriften der Araber bis Ende des XII. Jahrhunderts. Ein bibliographischer Versuch grossenteils aus handschriftlichen Quellen. 74 pp. Verlag Dr. H.A. Gerstenberg, Hildesheim.
- Thijssen-Schoute, C.L. (1954). Lodewijk Meyer en diens verhouding tot Descartes en Spinoza. 28 pp., 1 ill. Meded. vanwege het Spinozahuis XI, E.J. Brill, Leiden.

S C H E N K I N G E N

Van Dr M.A. van Melle (De Bilt) :

Behring zum Gedächtnis. Reden und wissenschaftliche Vorträge anlässlich der Behring-
Erinnerungsfeier, Marburg an der Lahn 4. bis 6. Dezember 1940. 200 pp.
ill., portret. Bruno Schultz Verlag, Berlin - Grunewald, 1942.

De Cholera - epidemie in Nederland in 1866 en 1867. Eerste en Tweede Stuk. Uitgegeven
door het Departement van Binnenlandsche Zaken. 194 + XXXVII pp.,
398 pp. Van Weelden en Mingelen, 's-Gravenhage, 1872, 1873.

Doesschate, G. ten (1946). Het Zien. 48 pp., ill. Problemen der Natuurwetenschap in hun
historische ontwikkeling, deel I.
Het Spectrum, Utrecht - Brussel.

Feestnummer ter gelegenheid van het zilveren jubileum van het Homoeopatisch Ziekenhuis
1914 - 18 maart - 1939. Bijblad tot het Homoeopatisch Maandblad van
maart 1939. 38 pp., portr.

Heberden, W. (1772, 1965). Some Account of a Disorder of the Breast. Medical Transactions
publ. by the College of Physicians London. Vol. 2, 59 - 67. Heruitgave
Hoechst - Holland N.V., Amsterdam.

Korthals Altes, A.P. (1961). De Willem Arntsz Stichting 1461 - 1961.
Herdenkingsrede uitgesproken in de op 26 januari 1961 in de Nicolaïkerk
te Utrecht gehouden bijeenkomst ter gelegenheid van het 500-jarig bestaan
van de Willem Arntsz-Stichting te Utrecht. 9 pp.

Loncq, G.J. (1939). Historiae quaedam morborum eorumque curationis. 30 pp., uitgave
Bibliotheek der Rijksuniversiteit Utrecht.

Moll, W. en E.A. Koch (1925). Een eeuw Ziekenhuis - Geschiedenis. Het Haagsch Gemeen-
te - Ziekenhuis 1823 - 1923. Gevolgd door een Overzicht van den tegen-
woordigen toestand der Gemeente - ziekenhuizen. 170 pp., ill. en portr.
Mouton & Co, 's-Gravenhage.

Philips, J.F.R. et al. (1961). Een eeuw armen- en ziekenzorg in Venlo. R.K. St. Joseph
ziekenhuis. 104 pp., ill., portr. H.C. van Grinsven, Venlo.

Rombach, K.A. [1949] . Honderd jaren Utrechtse Geneeskundige Kring.
1849 - 1949 119 pp., portr. [Utrecht]

Wijnberg, Lea (ed.) (1965). Tijdschrift voor Ziekenverpleging 1890 - 1965. Feestnummer
ter gelegenheid van het 75-jarig bestaan van dit Tijdschrift, 15 september
1965.

Van Dr J. Bijtel (Amsterdam) :

Dupouy, Edm. (z.j.). De prostitutie bij de volken der oudheid. 286 pp., 7e druk.
Koster Amsterdam;

Elias, J.Ph. (1912). Overzicht van de geschiedenis der geneeskunde in Rotterdam. 88 pp.,
Nijgh & Van Ditmar, Rotterdam

Gedenkschrift bij het honderd-jarig bestaan van den geneeskundigen kring te Amsterdam.
111 pp., De Bussy, Amsterdam 1948.

Ladenburg, A. (1869) . Vorträge über die Entwicklungsgeschichte der Chemie in den letzten
hundert Jahren. 318 pp., Fr. Vieweg, Braunschweig.

- Oosterhuis, R.A.B. (1937). Paracelsus en Hahnemann, essentiele geneeskunst en Homoeopathie. Dissertatie R.U. Leiden. 300 pp., Sijthoff, Leiden.
- (1938). Hermannus Boerhaave (1668 - 1738). Bij de herdenking van den 200sten sterfdag op 23 september 1938 van den beroemden geneesheer en geleerde. 26 pp., G.J.A. Ruijs, Zutphen.
- Schleich, Carl L. (1931). Besonnte Vergangenheit. Lebenserinnerungen (1859 - 1919). 375 pp., Ernst Rowohlt Verlag, Berlin.
- Staveren, C. van (1934). "Aenteekeningen omtrent operatien van den steen". Dissertatie Universiteit van Amsterdam, 125 pp. ill. Van Gorcum, Assen.
- Schulte, B.P.M. (ed.) (1963). Vijftig jaren beoefening van de geschiedenis der Geneeskunde, Wiskunde en Natuurwetenschappen in Nederland 1913-1963. 118 pp. 2 foto's, GeWiNa.
- De Van Leeuwenhoek-brief van 9 oktober 1676, de geboorte van de microbiologie, met een inleiding van A. Schierbeek. 31 pp., Kon. Ned. Gist- en Spiritusfabriek N.V., Delft.

INHOUD

		pag.
Dr. J.V. Meininger	De begrippen Orgaan en Organisch in de Geschiedenis der Geneeskunde	31
Mededelingen	Medisch-Historische Dag 11 mei 1974	43
Dr. P. Smit	Johannes Steudel (1901 - 1973) en zijn betekenis voor de Geschiedenis der Geneeskunde	44
G.A. Lindeboom	Félix Marti - Ibáñez (1915 -1972)	50
C.M.T. Kermer	Herdenking Reinier de Graaf	51
Uit: J.F. van Bemmelen	Camper's nakomelingen	54
G.A. Lindeboom	Royal touch voor struma	55
Boekaankondigingen	Hunter's Lectures of Anatomy	56
	Dr. F.A. Snellaert (1809 - 1872)	57
	The Medical Society of Copenhagen (1772 - 1972)	58
Litterae Novae		59
Aanwinsten Boekerij		60
Schenkeningen		61